

สำนักศิลปากรที่ 8 ขอนแก่น

กรกฎาคม 2565

บ่อน้ำเก่า บ้านท่าลี่

ต.ท่าลี่
อ.กุมภวาปี
จ.อุดรธานี

กุลวดี สมัครไทย

นักโบราณคดีชำนาญการ

ค้นคว้าและเรียบเรียง

ทรัพย์อนันต์ ชื้อสัตย์

Artwork

บ่อน้ำ

บ่อน้ำ มีความสัมพันธ์กับการ
ตั้งชุมชนมาตั้งแต่ครั้งอดีต
มีพัฒนาการ ดังนี้

สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น

บ่อน้ำ _____
ยุคก่อนประวัติศาสตร์

“มนุษย์มักตั้งชุมชน
บนเนินดิน
ไม่ไกลจาก
แหล่งน้ำธรรมชาติ”

บ่อน้ำ

ยุคประวัติศาสตร์

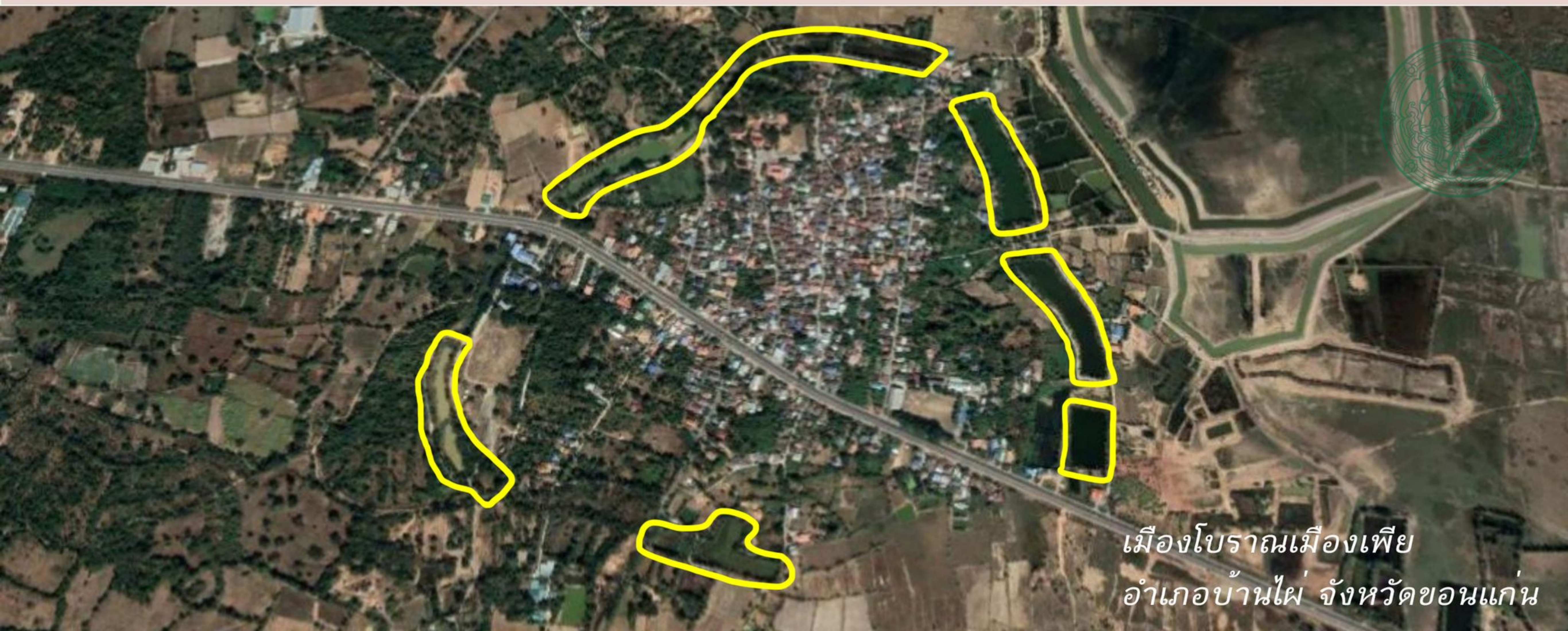

เริ่มมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเนินดินที่ตั้งของชุมชนเพื่อกักเก็บน้ำ พบในชุมชนที่มีอายุอยู่ในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี เมื่อราว ๑,๔๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว คูน้ำที่พบมักมีรูปทรงที่ไม่แน่นอน เช่น เมืองโบราณเมืองเพีย เมืองโบราณบ้านสาวะถี เมืองโบราณบ้านศรีฐาน จังหวัดขอนแก่น ต่อมาในช่วงราว ๑,๓๐๐ - ๘๐๐ ปีมาแล้ว ชุมชนในภาคอีสานส่วนหนึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรเขมร การขุดบ่อน้ำมีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ขุดล้อมรอบชุมชน (มักจะมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า) ขุดล้อมรอบศาสนสถานตามคติจักรวาลในศาสนาฮินดู เป็นสระน้ำขนาดใหญ่ประจำชุมชนสำหรับใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของโอโรคยาศาล (ศาสนสถานประจำโรงพยาบาล) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมร เป็นต้น

พัฒนาการของบ่อน้ำ

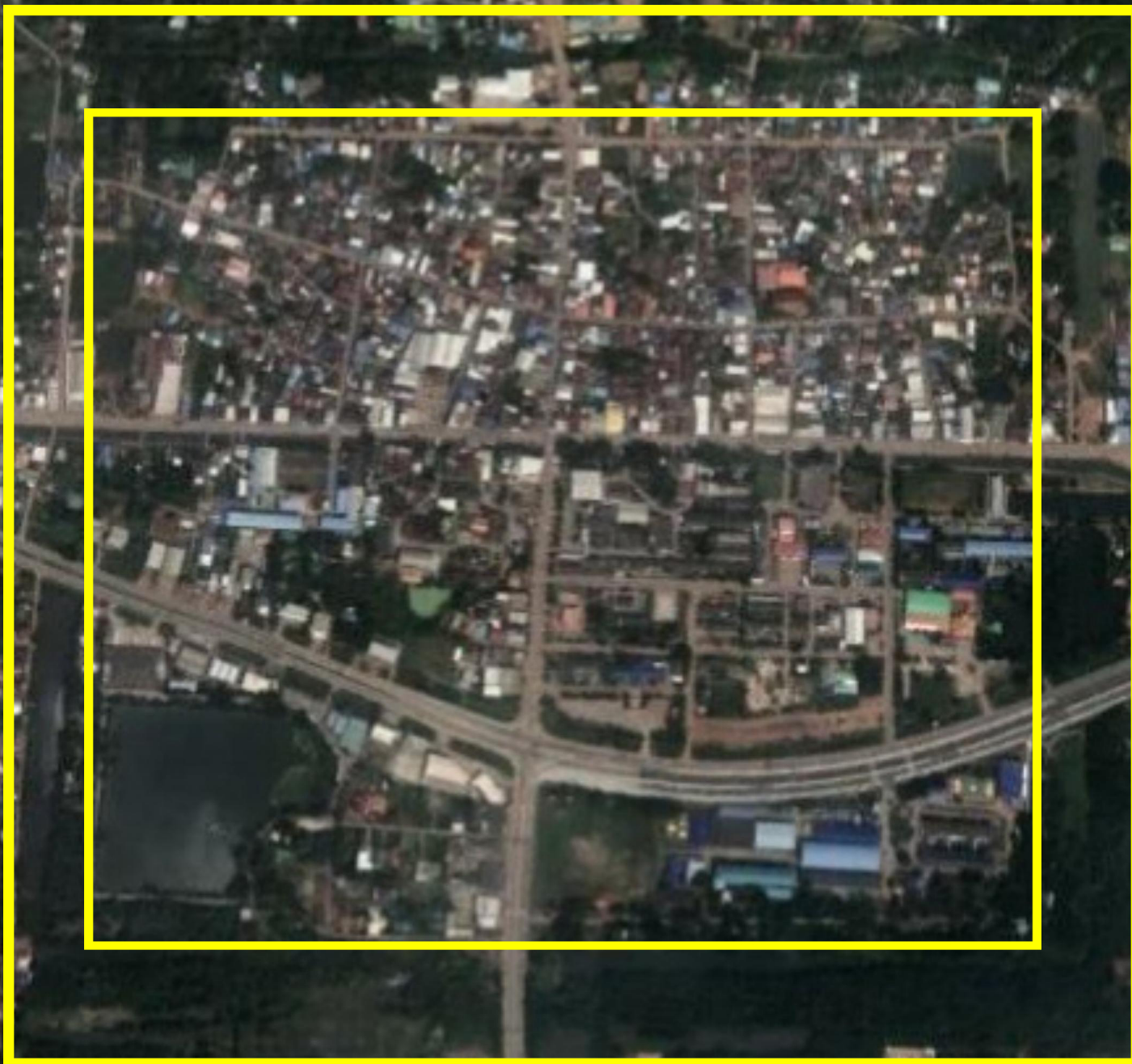

คูน้ำล้อมรอบชุมชนสมัยวัฒนธรรมทวารวดี

เมืองโบราณหนองหาน

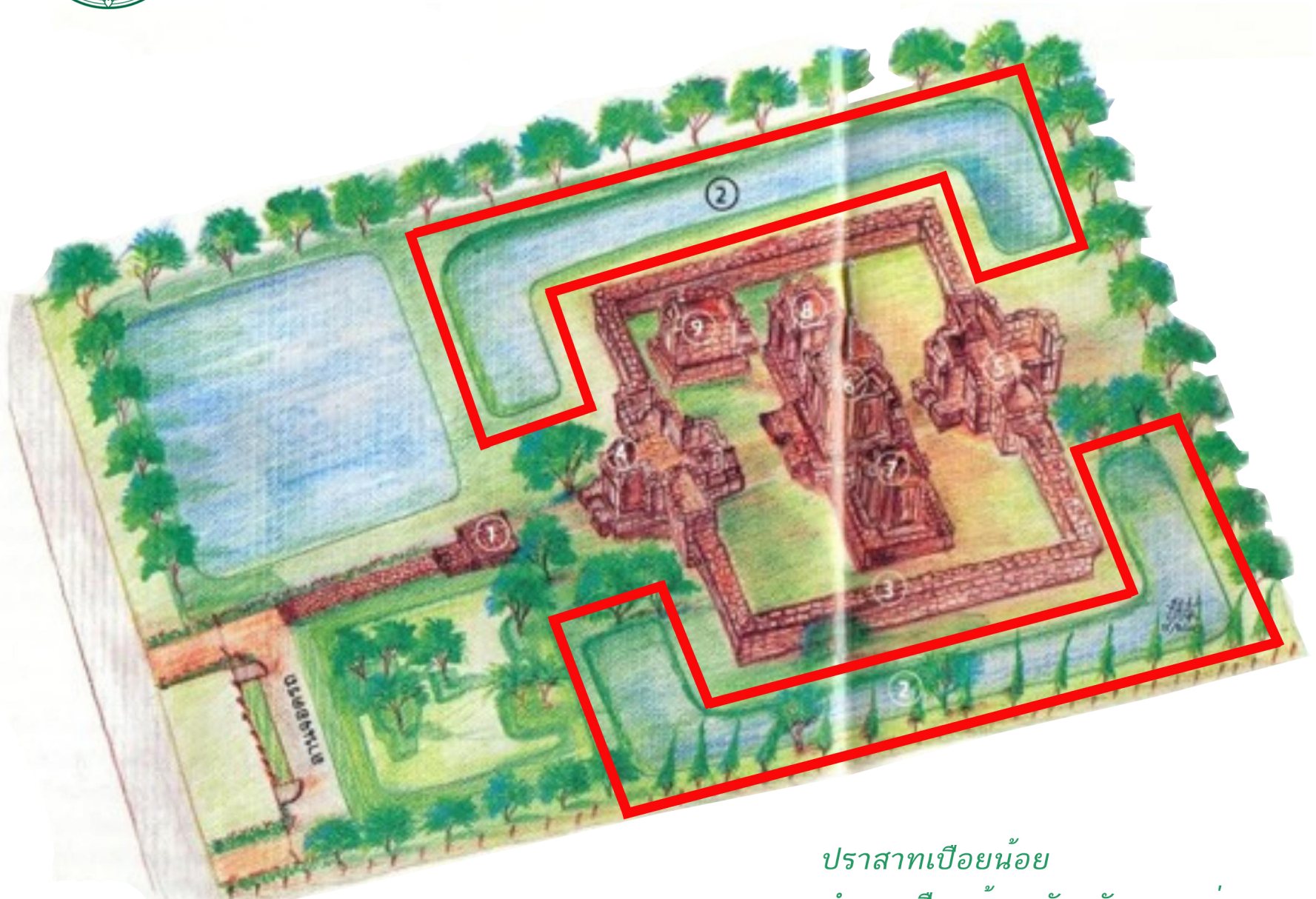
อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

คูน้ำล้อมรอบชุมชน
สมัยอาณาจักรขอม

สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น

ปราสาทเปือยน้อย
อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น

คูน้ำล้อมรอบศาสนสถาน
ตามคติจักรวาลในศาสนาฮินดู

สระน้ำ (บาราย) ของปราสาทเมืองต่ำ
อำเภอประโคนชัย จังหวัดนครราชสีมา

ปราสาทเมืองต่ำ

สระน้ำขนาดใหญ่ประจำชุมชน
สำหรับใช้เพื่อการอุปโภค
สมัยอาณาจักรเขมร

คู่มือ

อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

องค์ประกอบหนึ่ง
ของอโรคยาศาลประจำโรงพยาบาล
สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
แห่งอาณาจักรขอม

บ่อน้ำสมัยล้านช้าง

หลังจากอาณาจักรเขมรเสื่อมอิทธิพลไปจากภาคอีสานของไทยแล้ว อาณาจักรล้านช้างซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๖ มีศูนย์กลางแห่งแรกที่นครหลวงพระบาง ก็ได้แผ่อิทธิพลเข้ามายังภาคอีสานของไทย

พ.ศ. ๒๑๐๓ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้าง ได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองลงมายังนครหลวงเวียงจันทน์ ส่งผลให้ภาคอีสานของไทย โดยเฉพาะพื้นที่ตอนบนมีความใกล้ชิดกับศูนย์กลางมากยิ่งขึ้น ทำให้พบหลักฐานทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลาจารึก รวมถึงบ่อน้ำตามชุมชนโบราณต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ชุมชนเหล่านี้ได้รับการกำหนดอายุเบื้องต้นไม่เก่าไปกว่า ๔๐๐ ปีมาแล้ว ดังนั้นบ่อน้ำที่พบจึงมีอายุอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันด้วย

สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น

บ่อน้ำสมัยล้านช้าง (ต่อ)

จำแนกตามรูปทรง และวัสดุที่ใช้กรุขอบบ่อ
ได้ ๓ แบบ

๑. บ่อน้ำทรงกลม กรุขอบบ่อด้วยอิฐ เป็นแบบที่พบมากที่สุด

บ่อน้ำข้างวัดป่าดอนช้างเผือก
หมู่ที่ ๘ ตำบลเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๒. บ่อน้ำทรงสี่เหลี่ยม

กรุขอบบ่อด้วยท่อนไม้ พบทั้งท่อนไม้กลม และแผ่นสี่เหลี่ยม

๑.

๑.

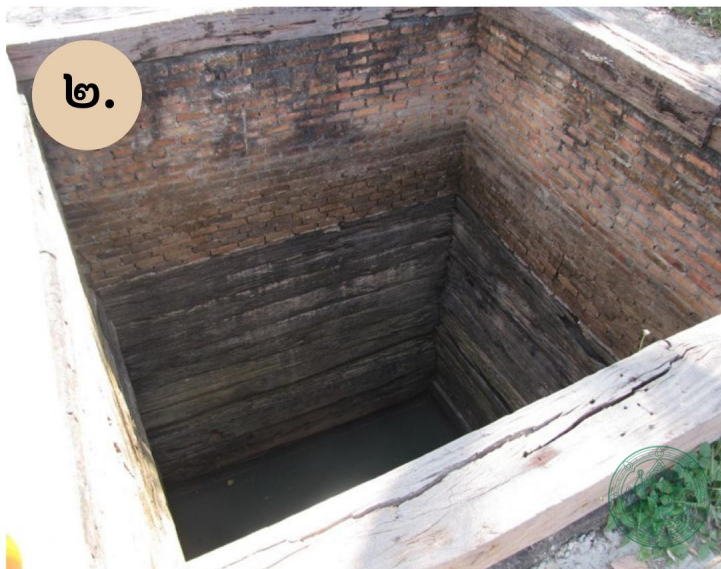
บ่อน้ำวัดเทพพลประดิษฐาราม
ตำบลเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๒.

บ่อน้ำวัดพระธาตุบ้านหนาด
ตำบลนาบัว อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

๓.

บ่อน้ำวัดสังคำ
ตำบลสระใคร อำเภอสระใคร จังหวัดหนองคาย

๒.

๓.

๓. บ่อน้ำที่มีรูปทรงไม่แน่นอน

มักเกิดจากการเจาะชั้นหินศิลาแลง

อาจมีการกรออิฐตามขอบที่ใต้ชั้นศิลาแลงร่วมด้วย

บ่อน้ำสาংดอนกลาง

หมู่ที่ ๘ ตำบลเวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

” บ่อน้ำ ”

ในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์
สมัยล้านช้าง
ที่พบในภาคอีสาน

สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น

วัดป่าสร้างคำ
ตำบลสระใคร อำเภอสระใคร
จังหวัดหนองคาย

มีการกล่าวถึง “บ่อน้ำ” ใน “กฎหมายโคสธาราช
ผูก ๑๒” พบในเอกสารใบลานฉบับคัดลอกจากบ้านกุดแคน
ตำบลโคกก่อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

กฎหมายโคสाराช
(หรือ โคสाराชฏร์) เป็นหนึ่งใน
กฎหมายสมัยจารีตที่บัญญัติ
ขึ้นใช้ในอาณาจักรล้านช้าง
สันนิษฐานว่าตราขึ้นใช้ครั้งแรก
ในสมัยพระยาโพธิสาลราช
(พ.ศ. ๒๐๖๓-๒๐๙๐) การพบ
กฎหมายฉบับคัดลอกปรากฏ
อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสาน
เป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีการ
บังคับใช้ในภาคอีสานของไทย
ด้วย

(อรรถ นันทจักร, ๒๕๒๙: ๘๐,๘๔)

บ่อน้ำ ในกฎหมายโคसारาช (โคसारาชฎร์)

“บ่อน้ำ” ในกฎหมายโคสธาราษฎร์

“มาตรา ๑ ผู้ใดก่่นสร้าง (ก่น=ขุด/
สร้าง=บ่อน้ำ) ในที่ฮั่ว (รั่ว)
หลักลักฮาว (ราว) เครื่องปลูก
ของฝ่งไต้เอาใส่กินอยู่ทุกวัน
ถ้าข้าง ม้า วัว ควาย สัตว์อัน
มีเจ้าของตัวใด มันจะเข้าบังเบียด
เครื่องในสวนนั้นมันตกสร้างตาย
อย่าให้มีโทษแก่เจ้าของสร้าง
เทอญ”

(อ้างอิงใน อรรถ นันทจักร์, ๒๕๒๙: ๑๔๕-๑๔๖)

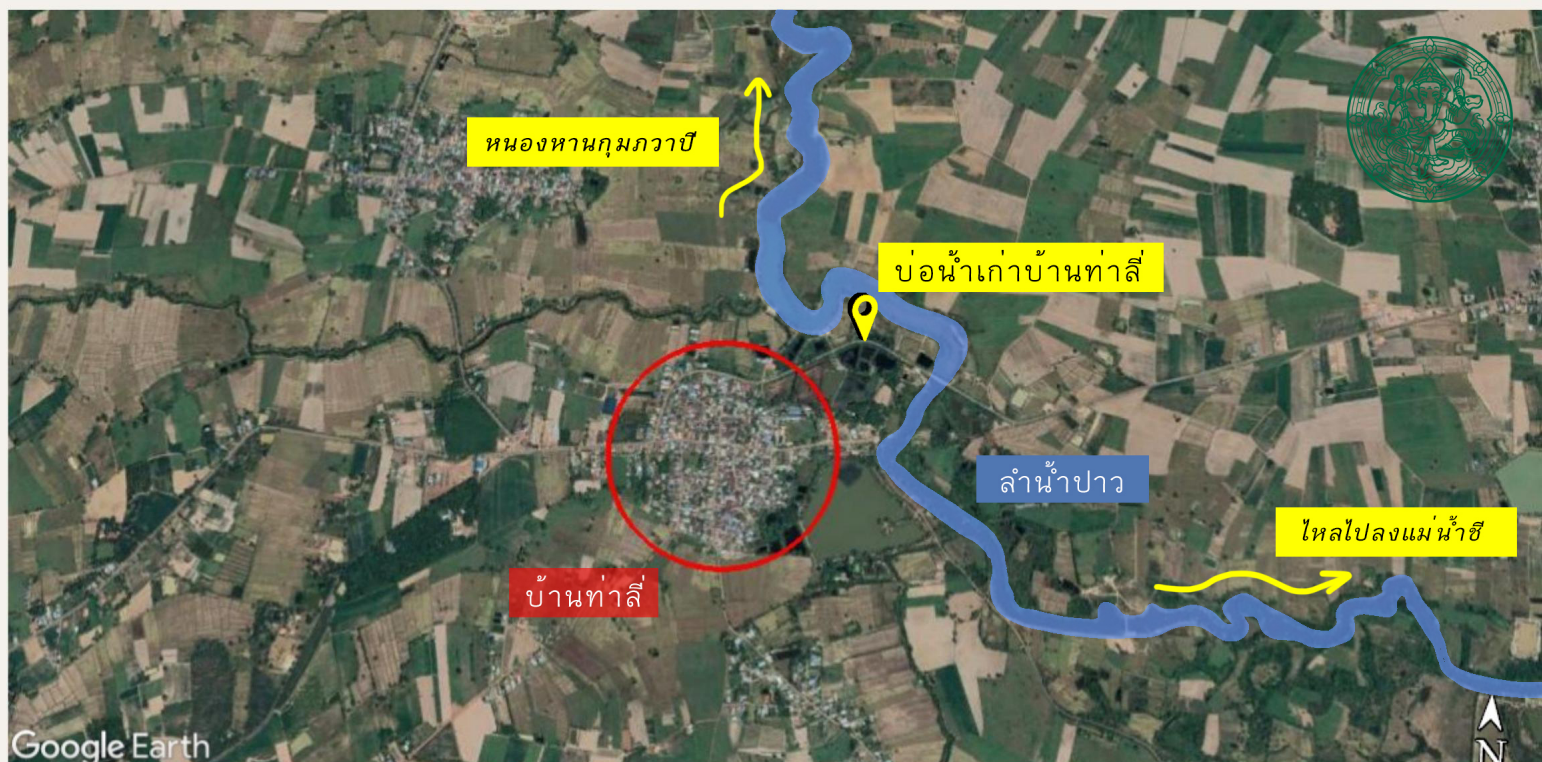

ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐาน
สะท้อนว่า สมัยที่อาณาจักร
ล้านช้างมีอิทธิพลเหนือพื้นที่
๒ ผังโขง ประชาชนส่วนมาก
ดำรงชีพด้วยการกสิกรรม
(เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์)
ซึ่งมักมีการขุดบ่อน้ำเอาไว้
ในที่ดินของตนด้วย

บ่อน้ำเก่าบ้านท่าลี

ที่ตั้ง: บ้านท่าลี ตำบลท่าลี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

บ่อน้ำ อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ติดกับลำน้ำปาว ซึ่งดินที่พบมีลักษณะเป็นดินตะกอนน้ำพัดพา แสดงถึงสภาพธรรมชาติ ที่มักมีน้ำหลากท่วมพื้นที่

หลักฐานที่พบ

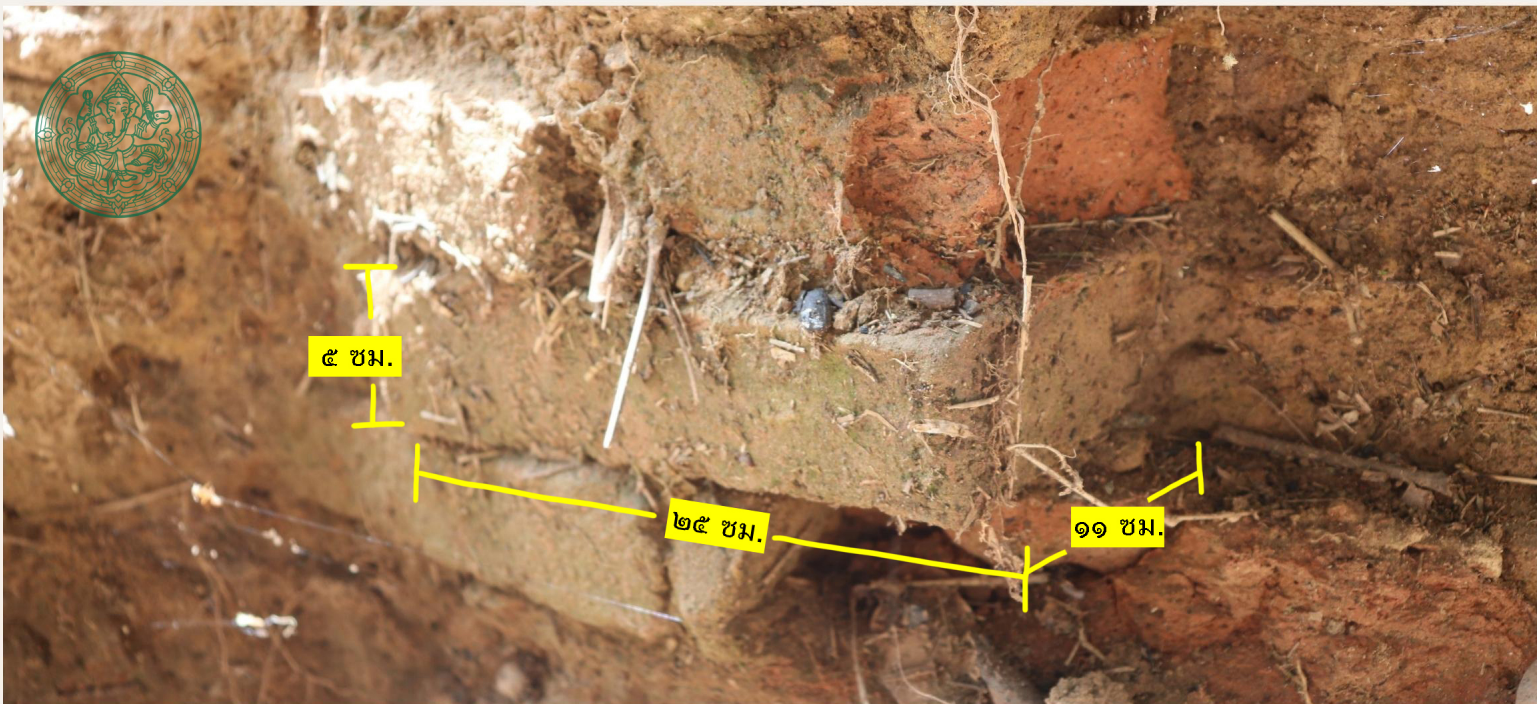

- บ่อน้ำทรงกลม กรุผนังด้วยอิฐ ขอบปากบ่อลึกจากผิวดินปัจจุบัน ประมาณ ๕๐ - ๖๐ เซนติเมตร
- ขอบบ่อหนาประมาณ ๔๔ - ๕๐ เซนติเมตร
- ขอบในของปากบ่อกว้างประมาณ ๑๕๐ - ๑๖๐ เซนติเมตร

วัสดุ: อิฐ

อิฐ (ดินจี/ดินกี้) ใช้ก่อขอบบ่อ เป็นอิฐที่ผ่านการเผาเรียบร้อยแล้ว สักรวจพบ ๒ แบบ

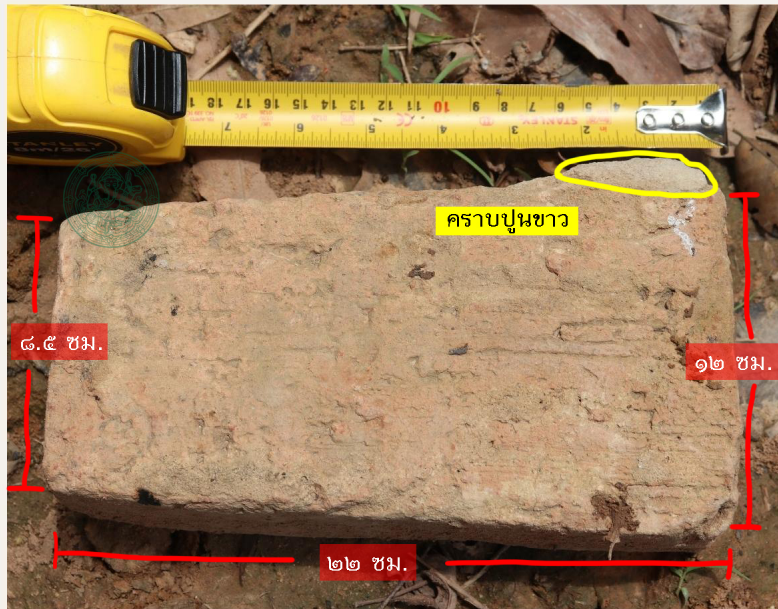

แบบที่ ๑

แบบก่อสี่เหลี่ยม ขนาด
กว้าง ๑๑ เซนติเมตร ยาว ๒๕ เซนติเมตร
หนา ๕ เซนติเมตร พบเป็นจำนวนมาก

วัสดุ: อิฐ

แบบที่ ๒

ก้อนสี่เหลี่ยมคางหมู ยาว ๒๒ เซนติเมตร
หน้ากว้างด้านหนึ่งกว้าง ๑๒ เซนติเมตร
อีกด้านหนึ่งกว้าง ๔.๕ เซนติเมตร
หนา ๗ เซนติเมตร สันนิษฐานว่านำมา
ช่วยเสริมให้ขอบบ่อมีความเรียบ
กลมมน

พบคราบปูนขาวเกาะที่ผิวอิฐ
หลายก้อน จึงสันนิษฐานว่า
น่าจะมีการสอปูน (บางจุด?)
เพื่อเสริมความมั่นคง

การกำหนดอายุ

ชุมชนแห่งนี้ไม่ทราบประวัติที่ชัดเจน แต่มีการตั้งชุมชนอยู่ที่นี้ประมาณ 4-5 ชั่วคนมาแล้ว (200-250 ปี โดยประมาณ) จากคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมา ระบุว่าเดิมจุดนี้เป็นท่าเรือเพียงแห่งเดียวที่ชาวบ้านแถบนี้รู้จัก มักมีพ่อค้าชาวแกว (เวียดนาม) นำสินค้าเข้ามาขายและเป็นผู้ที่สร้างบ่อน้ำเอาไว้ แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าสร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อใด ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรูปทรง (บ่อทรงกลม) และวัสดุที่ใช้ (ก่ออิฐสอปูน) จึงกำหนดอายุเบื้องต้นของบ่อน้ำบ้านท่าลี *ไม่เกิน 400 ปีมาแล้ว*

เอกสารอ้างอิง

อรรถ นันทจักร. (2529). ประวัติศาสตร์อีสาน: การศึกษา
เชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์
หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
